

Rozdział I. Rodzina i prawo rodzinne

§ 1. Rodzina i powiązania rodzinne

Prawo rodzinne jest działem prawa, który zajmuje się **rodziną**, a precyzyjnie ujmując – **stosunkami prawnymi**, jakie rodzi jej **istnienie i funkcjonowanie**; zarówno stosunkami **wewnątrz rodziny**, jak i z **osobami trzecimi**, zarówno **niemajątkowymi**, jak i **majątkowymi**.

Mówiąc o **rodzinie**, można wyróżnić jej **dwa podstawowe rodzaje**:

- 1) tzw. **rodzinę małą**, który to termin oznacza związek złożony z małżonków i ich dzieci (jest to podstawowy i dominujący typ rodziny uregulowanej w KRO),
- 2) tzw. **rodzinę w szerszym zakresie**, do której nawiązują nieliczne przepisy KRO, np. odnoszące się do obowiązku alimentacyjnego między krewnymi (art. 128 KRO), czy te poświęcone krewnym, spośród których należy powołać opiekuna dziecka (art. 149 § 2 KRO).

Najpopularniejsze i najpełniejsze rozumienie rodziny znajduje swój wymiar w aspekcie socjologicznym. Rodzina w aspekcie socjologicznym rozumiana jest jako podstawowa grupa pierwotna – grupa społeczna złożona z małżeństwa i dzieci (także adoptowanych) oraz ogółu krewnych każdego z małżonków. Istotą rodziny są dwa rodzaje więzi społecznych: małżeńska i rodzicielska, a w niektórych typach rodziny – również więź powinowactwa. Rodzina spełnia w życiu społeczeństwa kilka podstawowych funkcji, wśród których do najważniejszych możemy zaliczyć: prokreację (zapewnienie ciągłości biologicznej społeczeństwa), socjalizację (wprowadzenie młodego pokolenia w normy i mechanizm życia zbiorowego, opieka nad nim i przygotowanie do samodzielnego odgrywania ról społecznych), utrzymywanie ciągłości kulturowej społeczeństwa przez przekazywanie dziedzictwa kulturowego następnym pokoleniom, prowadzenie gospodarstwa domowego, sprawowanie kontroli społecznej, zapewnienie równowagi emocjonalnej.

Rodzina rozumiana jako grupa społeczna to związek intymnego, wzajemnego uczucia, współdziałania i wzajemnej odpowiedzialności, w którym akcent pada na wzmacnianie wewnętrznych relacji i interakcji.

Natomiast rodzina jako instytucja społeczna to grupa określona przez stosunki seksualne, odpowiednio unormowane i trwałe, tak aby mogła zapewnić odnawianie się społeczeństwa przez reprodukcję¹.

W polskim prawie nie sformulowano ogólnej definicji rodziny. Przepisy KRO, a także przepisy zawarte w wielu innych ustawach wielokrotnie posługują się pojęciem rodziny. Jednak treść tego pojęcia nie została przez nie sprecyzowana. Definicję rodziny zawiera przykładowo ustawa z 12.3.2004 r. o pomocy społecznej – tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 2268 ze zm. (oczywiście tylko na potrzeby tej regulacji). Zgodnie z art. 6 pkt 14 PomSpołU rodzinę tworzą osoby spokrewnione lub niespokrewnione pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące.

W aspekcie prawnym rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa. Należy jej udzielać jak najszerszej ochrony i pomocy, w szczególności przy jej zakładaniu i w okresie trwania odpowiedzialności rodziny za opiekę i wychowanie dzieci pozostających na jej utrzymaniu².

Związki faktyczne (konkubinaty) nie tworzą rodziny w rozumieniu KRO, konkubenci jednak mogą np. skorzystać z regulacji określonej w art. 107 § 1 KRO odnoszącej się do wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania kontaktów z dzieckiem, o ile przysługuje im władza rodzicielska. Nie ma bowiem na gruncie tego przepisu znaczenia, czy rodziców łączą lub kiedykolwiek łączyły więzi prawne.

Jeżeli chodzi o **powstanie rodziny**, to Kodeks rodzinny i opiekuńczy, **uzależnia to** od spełnienia określonych **przesłanek formalnych**. **Rodziną jest komórka**, której powstanie jest **sformalizowane** – powstaje ona tylko na skutek zawarcia małżeństwa przez kobietę i mężczyznę (zob. w tej materii przede wszystkim art. 27 KRO). Wynika zatem z powyższego, że **rodzinę tworzą już sami małżonkowie** od chwili zawarcia związku małżeńskiego. **Małżeństwo bezdzietne** też stanowi rodzinę. W skład rodziny wchodzi także **wspólne dzieci małżonków**, ale tylko **małoletnie**, a spośród **pełnoletnich** te, które się jeszcze nie **usamodzielnily**. **Na równi z dziećmi wspólnymi małżonków** traktowane są dzieci przez nich **przysposobione**, wchodzi one w skład rodziny (zatem dzieci jednego z małżonków, dzieci wzięte na wychowanie, które nie zostały przysposobione, nie należą do rodziny).

Rodzina nie jest wyposażona w podmiotowość prawną (nie jest **osobą prawną**), tworzy jednak **grupę rodzinną**, którą ustawodawca często traktu-

¹ K. Gromek, Praxis. Prawo rodzinne dla sędziów i pełnomocników, Warszawa 2017, s. 1–2. Na temat funkcji rodziny patrz także M. Domański, Względne zakazy małżeńskie, Warszawa 2013, s. 33 i nast.

² Tamże, s. 3.

je jako **całość**. Rodzina spełnia szereg **funkcji**: przede wszystkim **zaspokaja potrzeby** (tak materialne, jak i niematerialne) i **chroni interesy** jej członków, a jednocześnie **działa w interesie społecznym** (tworząc najmniejszą komórkę społeczną)¹.

Z pojęciem rodziny łączą się związki nazywane powiązaniami rodzinnymi.

Tabela 1. Rodzaje powiązań rodzinnych

Rodzaje powiązań rodzinnych ²	
1	2
Pokrewieństwo	Oznacza ono stosunek, jaki zachodzi między ludźmi połączonymi więzami krwi, pochodzącymi od oznaczonego wspólnego przodka. Dla stwierdzenia pokrewieństwa wystarczy wskazanie jednego wspólnego przodka. Pokrewieństwo jest nie tylko więzią biologiczną i społeczną, lecz staje się także stosunkiem prawnym (macierzyństwo i ojcostwo), a fakt pokrewieństwa stanowi przesłankę wielu skutków prawnych (np. rodzice dziecka nabywają władzę rodzicielską (art. 92 KRO), krewnych w linii prostej i rodzeństwo obciąża obowiązek alimentacyjny (art. 128 KRO). Przysposobienie nie tworzy pokrewieństwa, lecz prawo w określonym zakresie (w zależności od rodzaju przysposobienia) nakazuje traktować przysposabiającego i przysposobionego oraz jego zstępnych jak krewnych. Wyróżnia się linie i stopnie pokrewieństwa. Krewnymi w linii prostej są osoby, z których jedna pochodzi od drugiej, natomiast krewnymi w linii bocznej są osoby, które pochodzą od wspólnego przodka, a nie są krewnymi w linii prostej (art. 61⁷ § 1 KRO). Stopień pokrewieństwa określa się według linii urodzeń, wskutek których powstało pokrewieństwo (art. 61⁷ § 2 KRO).
Stan cywilny	Jest to odmiana stanu prawnego, czyli sytuacji prawnej każdego człowieka. Na taki stan prawny składają się: a) stan polityczny (przynależność do określonego państwa), b) stan cywilny lub rodzinny (przynależność do określonej rodziny), c) stan osobisty (ściśle osobiste cechy jednostki).

¹ Patrz szerzej: *J. Winiarz*, [w:] System prawa rodzinnego i opiekuńczego, s. 39–44; *T. Smyczyński*, [w:] System Prawa Prywatnego, t. 11, s. 2–7; *K. Pietrzykowski*, [w:] *K. Pietrzykowski*, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, s. 8–9; *J. Ignatowicz*, *M. Nazar*, Prawo rodzinne, wyd. 4, s. 24–26; *M. Andrzejewski*, Prawo rodzinne i opiekuńcze, s. 17–19; *J. Strzebińczyk*, Prawo rodzinne, s. 27–29.

² *J. Winiarz*, [w:] System prawa rodzinnego i opiekuńczego, s. 44–50; *T. Smyczyński*, [w:] System Prawa Prywatnego, t. 11, s. 7–16.

1	2
	Stanem cywilnym jest sytuacja prawna osoby, wyrażona przez cechy indywidualizujące osobę, kształtowana przez zdarzenia naturalne, czynności prawne lub orzeczenia sądów lub decyzje organów, stwierdzona w akcie stanu cywilnego (art. 2 ust. 1 PrASC). Stan cywilny jest dobrem osobistym w rozumieniu art. 23 KC i jest przedmiotem tzw. praw stanu cywilnego, a zatem prawa do tego, aby uchodzić za małżonka określonej osoby, za dziecko określonych rodziców czy za rodzica określonego dziecka. Prawa stanu cywilnego charakteryzują się następującymi cechami: – są ściśle związane z ich podmiotem, – mogą przysługiwać tylko osobom fizycznym, – należą do kategorii praw niemajątkowych, – są niezależne od upływu czasu (nie można ich ani nabyć, ani utracić na skutek upływu czasu), – nie podlegają swobodnej dyspozycji osób uprawnionych, – są prawami bezwzględными i wzajemnymi.
Powinowactwo	Inaczej niż to miało miejsce w odniesieniu do pokrewieństwa, powinowactwo jest węzłem wyłącznie prawnym (nie biologicznym). Jest węzłem rodzinnym, łączącym jednego małżonka z krewnymi drugiego małżonka. Zgodnie z brzmieniem art. 61⁸ § 1 zd. 1 KRO z małżeństwa wynika powinowactwo między małżonkiem a krewnymi drugiego małżonka. Linię i stopień powinowactwa określa się według linii i stopnia pokrewieństwa (art. 61⁸ § 2 KRO). Powinowactwo trwa nadal mimo ustania małżeństwa (art. 61⁸ § 1 zd. 2 KRO). Ustanie małżeństwa powodują: śmierć jednego z małżonków, uznanie jednego z małżonków za zmarłego, rozwiązanie małżeństwa przez rozwód. Natomiast unieważnienie małżeństwa unicestwia związek małżeński ze skutkiem <i>ex tunc</i>, zatem w tym wypadku powinowactwo ustaje. Podobnie jak pokrewieństwo, również powinowactwo jest przesłanką wielu skutków prawnych (np. między powinowatymi w linii prostej istnieje względna przeszkoda małżeńska – art. 14 KRO).
Stosunek bliskości	Stosunek ten łączy się z pojęciem osoby bliskiej. Stosunek ten wynika z potrzeby traktowania w pewnych sytuacjach osób niespokrewnionych w taki sam sposób jak w odniesieniu do członków rodziny. Jako osoby bliskie przepisy traktują także osoby związane węzłami rodzinnymi; pojęcia pokrewieństwa (oraz innych węzłów rodzinnych) oraz bliskości mogą na siebie zachodzić. Stosunek bliskości nie jest stosunkiem prawnym, lecz pewnym stanem faktycznym, z którym jednak ustawa łączy często skutki prawne (np. art. 446 § 2 KC, na mocy którego osobom bliskim przysługuje prawo do odszkodowania w formie renty w sytuacji w nim

1	2
	określonej; art. 923 KC przyznający osobom bliskim spadkodawcy prawo do korzystania przez 3 miesiące z pozostawionego przezeń mieszkania i z przedmiotów urządzenia domowego czy też art. 2 pkt 8 ustawy z 13.12.2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1073) w zakresie przeniesienia praw i obowiązków z umowy dzierżawy działkowej).
Status domownika	Pojęcie to częściowo pokrywa się z pojęciem osoby bliskiej . Oznacza tego , kto zostaje faktycznie przyjęty do wspólnoty domowej. Jest to najczęściej bliski krewny, ale może być to osoba zupełnie obca. Domownikiem jest także dziecko umieszczone w rodzinie zastępczej. Podobnie jak stosunek bliskości, także status domownika zasadniczo nie znajduje bezpośredniej regulacji w prawie rodzinnym. Wyjątek stanowi art. 149 § 2 KRO. Niektóre przepisy łączą ze statusem domownika określone skutki prawne (np. domownicy członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych mają prawo do pracy w spółdzielni (mimo że nie są jej członkami).

§ 2. Prawo rodzinne i źródła prawa rodzinnego

I. Prawo rodzinne

Przyjmuje się (mimo występujących w tej materii różnic poglądów), **2** że **prawo rodzinne jest częścią prawa cywilnego**, częścią **wyspecjalizowaną**, ale **nieodbiegającą** zasadniczo od pozostałych działów tego prawa.

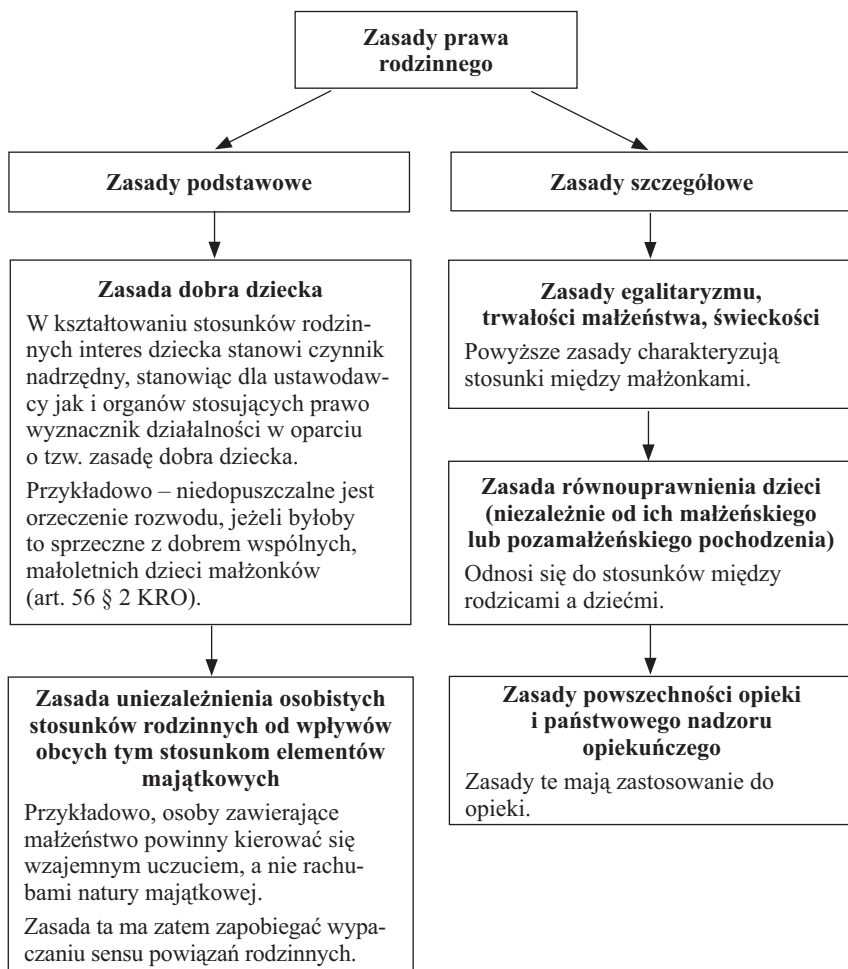
W rozwoju historycznym rodzina była obiektem zainteresowania prawa przede wszystkim w zakresie stosunków majątkowych, roli jednostki zarządzającej majątkiem rodzinnym oraz przekazywania go następnym pokoleniom. Natomiast stosunki osobiste między członkami rodziny, w szczególności między małżonkami, podlegały regulacji i kontroli przede wszystkim w sferze moralno-obyczajowej i poddane były wpływowi religii. Dopiero Kodeks Napoleona z 1804 r. unormował całość stosunków rodzinnych w odniesieniu do wszystkich obywateli niezależnie od ich wyznania¹.

Podobnie jak u **podstaw** każdego działu prawa, tak i u **podstaw prawa rodzinnego** leżą pewne **fundamentalne założenia**, zwane **zasadami**, które rozstrzygają o treści unormowań regulujących bezpośrednio stosunki prawne. **Stanowią** wskazanie dla ustawodawcy, a wykładnia obowiązujących przepisów musi zawsze mieć je na uwadze.

¹ K. Gromek, Praxis, s. 5.

Na gruncie prawa rodzinnego można wyróżnić **zasady ogólne** (podstawowe), które odnoszą się do **wszystkich** stosunków rodzinnych oraz **zasady szczególne** odnoszące się do **poszczególnych** stosunków rodzinnych¹.

Schemat 1. Zasady prawa rodzinnego

¹ J. Winiarz, [w:] System prawa rodzinnego i opiekuńczego, s. 63–73; K. Pietrzykowski, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, s. 19–21.

II. Źródła prawa rodzinnego

Zgodnie z brzmieniem art. 87 ust. 1 Konstytucji RP z 2.4.1997 r. (Dz.U. 3 Nr 78, poz. 483 ze zm.) **źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej** są: Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia.

Tabela 2. Podstawowe źródła prawa rodzinnego

Podstawowe źródła prawa rodzinnego	
1	2
Konstytucja RP	Konstytucja jest najwyższym prawem RP. Jej przepisy mają bezpośrednie zastosowanie, chyba że sama stanowi inaczej (art. 8 Konstytucji RP). Inne normy powinny być zgodne z normami konstytucyjnymi.
Kodeks rodzinny i opiekuńczy Ustawa z 25.2.1964 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359) Wśród nowelizacji KRO warto wskazać następujące: – wynikająca z ustawy z 17.6.2004 r. (Dz.U. Nr 162, poz. 1691) zmiana regulacji poświęconych przede wszystkim małżeńskiemu ustrojowi majątkowemu i odpowiedzialności małżonków za zobowiązania; weszła w życie 20.1.2005 r., – wynikająca z ustawy z 6.11.2008 r. (Dz.U. Nr 220, poz. 1431) zmiana dotycząca m.in. przepisów związanych z pochodzeniem dziecka; wprowadzenie możliwości zawarcia porozumienia małżonków o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem; możliwość uchylenia się w pewnych wypadkach od alimentacji pełnoletniego dziecka; nowela weszła w życie 13.6.2009 r.,	Podstawowy akt regulujący całość stosunków rodzinnych. Składa się z trzech tytułów: małżeństwo, pokrewieństwo i powinowactwo, opieka i kuratela.

1	2
– wynikająca z ustawy z 9.6.2011 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 447) wprowadzającej instrumenty wspierania rodziny oraz system pieczy zastępczej; nowela weszła w życie 1.1.2012 r., – wynikająca z ustawy z 25.6.2015 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 1062) zmiana dotycząca rozstrzygnięcia sądu orzekającego rozwód w przedmiocie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania kontaktów z dzieckiem przez rodziców po rozwodzie, a także ingerencji sądu opiekuńczego w wykonywanie władzy i utrzymywanie kontaktów z dzieckiem w sytuacji, gdy rodzice, którym przysługuje władza rodzicielska żyją w rozłączeniu; nowela weszła w życie 29.8.2015 r., – wynikająca z ustawy z 25.6.2015 r. (tekst jedn. Dz.U. 2020 r. poz. 442) zmiana związana z wprowadzeniem procedury medycznie wspomaganey prokreacji (leczenie niepłodności); nowela weszła w życie 1.11.2015 r., – wynikająca z ustawy z 16.5.2019 r. (Dz.U. z 2019 r. poz. 1146) wprowadzająca w KRO nie tylko zmiany będące realizacją orzeczeń TK, ale również regulacje ściśle związane z zakresem przedmiotowym prawa filiacyjnego, normując instytucje: ustalenia macierzyństwa, zaprzeczenia macierzyństwa, zaprzeczenia ojcostwa, ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa oraz sądowego ustalenia ojcostwa.	
Przepisy wprowadzające Kodeks rodzinny i opiekuńczy Ustawa z 25.2.1964 r. (Dz.U. Nr 9, poz. 60)	

1	2
Kodeks cywilny Ustawa z 23.4.1964 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)	W takim zakresie, w jakim w KRO brak jest odpowiednich unormowań, należy stosować przepisy KC. Wynika to przede wszystkim z faktu, że KRO nie zawiera części ogólnej (np. samodzielnie nie reguluje zdolności do czynności prawnych). Zgodnie z zasadą <i>lex specialis derogat legi generali</i> regulacja KRO wyprzedza regulację KC.
Kodeks postępowania cywilnego Ustawa z 17.11.1964 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)	Reguluje przede wszystkim kwestie proceduralne dotyczące stosunków rodzinnych.
Ustawy szczególne	Przykładowo można wskazać następujące: – ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 709 ze zm.), – ustawa z 21.6.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1721), – ustawa z 12.3.2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 2268 ze zm.), – ustawa z 4.2.2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1792), – ustawa z 9.6.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 447).
Umowy międzynarodowe	Polska ratyfikowała wiele umów międzynarodowych – odnośnie do sytuacji prawnej dziecka, małżeństwa i rodziny.

Rozdział II. Ochrona praw rodzinnych

§ 3. Prawa rodzinne

I. Pojęcie praw rodzinnych

- 4 Jak już wyżej przedstawiono, **stosunki prawnorodzinne** są to **naturalne** stosunki pokrewieństwa (macierzyństwo i ojcostwo) w takim zakresie, w jakim mają **prawne znaczenie**, oraz stosunki ustanowione przez prawo, takie jak: **małżeństwo** oraz związany z nim stosunek **małżeńskiej wspólności majątkowej**, **powinowactwo**, **władza rodzicielska**, **przysposobienie**, **alimentacja**, **opieka nad małoletnim** oraz **kuratela** ustanowiona dla dziecka poczętego, lecz nieurodzonego, lub w celu przejściowego strzeżenia interesów małoletniego.

Ze **stosunków rodzinnych** wynikają określone **prawa i obowiązki** między **członkami rodziny** (przede wszystkim między małżonkami oraz między rodzicami i dziećmi). **Prawa** te można podzielić na **trzy grupy**:

- 1) **prawa stanu cywilnego** – jak to zostało określone wcześniej, są to prawa do tego, aby uchodzić za małżonka określonej osoby, za dziecko określonych rodziców czy za rodzica określonego dziecka. Prawa stanu cywilnego podlegają w szczególności ochronie cywilnoprawnej, a stan cywilny może być ustalany i kształtowany tylko w specjalnym postępowaniu;
- 2) **rodzinne prawa niemajątkowe** – są to prawa podmiotowe będące elementem treści stosunku małżeństwa, władzy rodzicielskiej i opieki nad małoletnim, np. obowiązek wzajemnej pomocy małżonków, piecza nad osobą dziecka. Prawa te powstają *ex lege*, nie mogą być wolą stron zmienione lub zniesione, są skuteczne także wobec osób trzecich (*erga omnes*);
- 3) **rodzinne prawa majątkowe** – do praw tych należą w szczególności te wynikające ze stosunku małżeńskiej wspólności majątkowej (ustawowej lub umownej); prawa związane ze stanowiącym element treści stosunku małżeństwa obowiązkiem współdziałania dla dobra rodziny i zaspokajania jej potrzeb; roszczenia o świadczenia alimentacyjne itp. Prawa te są uwarunkowane osobistymi stosunkami rodzinnymi strony uprawnionej i obowiązanej.

II. Ochrona praw rodzinnych

Ochrona praw rodzinnych nie jest pojęciem jednolitym. W jej ramach 5 można wyróżnić:

- ochronę **w węższym znaczeniu** (na którą składa się system roszczeń mających na celu przywrócenie stanu zgodnego z prawem – jest to ochrona materialnoprawna) oraz zespół gwarancji zapewnianych przez procedurę dochodzenia naruszonych praw (ochrona prawnoprocesowa);
- ochronę **w szerszym znaczeniu** (jest zapewniana przez instytucje, które wspomagają i umacniają prawnorodzinną sytuację jednostki)¹.

Tabela 3. Środki ochrony praw rodzinnych w ujęciu wąskim

Środki ochrony praw rodzinnych w ujęciu wąskim	
1	2
Ochrona na gruncie prawa międzynarodowego	Obecnie zauważalną tendencją jest m.in. dążenie do ujednolicania instytucji prawnych, które mają na celu humanizację życia społecznego. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji prawnej rodziny, a w jej ramach sytuacji dziecka i kobiety. Wyrazem tego są niewątpliwie akty międzynarodowe, przybierające najczęściej postać wielostronnych konwencji, z których Polska wiele ratyfikowała. Na podstawie jednej z nich, a mianowicie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.) powołano do życia Europejski Trybunał Praw Człowieka stojący na straży przestrzegania postanowień konwencji.
Ochrona konstytucyjna	Podkreślić należy, iż problematyka małżeństwa i rodziny znajduje szerokie odbicie w przepisach Konstytucji RP. Ochrona konstytucyjna odnosi się do: – ochrony małżeństwa, macierzyństwa i rodzicielstwa (art. 18 Konstytucji RP), – ochrony praw dziecka i jego wychowania (art. 48 ust. 1, art. 53, art. 72 ust. 2 Konstytucji RP). Wprowadzono także instytucję Rzecznika Praw Dziecka (ustawa z 6.1.2000 r., tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 141 ze zm.),

¹ T. Smoczyński, [w:] System Prawa Prywatnego, t. 11, s. 59–64; J. Ignatowicz, [w:] System prawa rodzinnego i opiekuńczego, s. 90–91; K. Pietrzykowski, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, s. 21–28.

1	2
	– władzy rodzicielskiej rodziców (art. 48 ust. 1, art. 53 ust. 3 Konstytucji RP), – ochrony życia prywatnego i rodzinnego (art. 47 Konstytucji RP), – dobra rodziny w polityce państwa (art. 71 Konstytucji RP), – równouprawnienia kobiet i mężczyzn (art. 33 Konstytucji RP), – gwarancji dziedziczenia (art. 21 ust. 1, art. 64 ust. 1 Konstytucji RP).
Ochrona cywilnoprawna	Ochrona cywilnoprawna to ochrona sądowa uruchamiana wtedy, gdy określone prawo zostaje naruszone – powstaje zatem roszczenie o przywrócenie stanu zgodnego z prawem. Proceduralne aspekty dochodzenia roszczeń regulują przepisy KPC. Ochrona ta w zależności od rodzaju praw rodzinnych jest zróżnicowana. 1) W odniesieniu do praw stanu cywilnego postępowanie zmierzające do ustalenia tych praw nosi nazwę dochodzenia praw stanu cywilnego. Ustalenia te zasadniczo powinny być zgodne ze stanem rzeczywistym. Dochodzenie stanu cywilnego może polegać na jego pozytywnym ustaleniu bądź na ustaleniu negatywnym (zaprzeczenie stanu cywilnego), np. ustalenie i zaprzeczenie ojcostwa. Postępowanie może zmierzać do deklaratywnego stwierdzenia stanu cywilnego (np. w odniesieniu do macierzyństwa określonej kobiety) lub też konstytutywnej zmiany istniejącego stanu (np. postępowanie rozwodowe). Dochodzenie stanu cywilnego ze względu na zasadę niepodzielności stanu cywilnego (zakaz ustalania w różny sposób jednego stanu w różnych postępowaniach) może odbyć się w ramach specjalnego postępowania, poświęconego tylko tej kwestii. Chodzi tutaj przede wszystkim o tzw. odrębne postępowanie procesowe w sprawach małżeńskich i ze stosunków między rodzicami i dziećmi (art. 425–458 KPC).

1	2
	Podmiotami tego postępowania (tak po stronie powodowej, jak i pozwanej) mogą być tylko osoby ośobiście i bezpośrednio zainteresowane rozstrzygnięciem. Szczególne kompetencje przysługują prokuratorowi, który wytaczając powództwo pozywa wszystkie osoby bezpośrednio i ośobiście zainteresowane. W odniesieniu do dochodzenia prawa stanu cywilnego nie działa instytucja przedawnienia, gdyż nie chodzi w tym wypadku o realizację roszczenia majątkowego. Podkreślić jednak należy, iż dochodzenie praw stanu cywilnego może zostać ograniczone terminem prekluzyjnym, np. w odniesieniu do instytucji ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa (art. 78 § 1, art. 79, 80, 81 § 2, art. 83 KRO). Do spraw o prawa stanu cywilnego należą: sprawy o ustalenie istnienia i nieistnienia małżeństwa; o unieważnienie małżeństwa; o rozwód; ustalenie ojcostwa i macierzyństwa; zaprzeczenie ojcostwa i macierzyństwa; ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa; rozwiązanie przysposobienia. 2) W przypadku niemajątkowych praw rodzinnych (innych niż praw stanu cywilnego) najczęściej dochodzi do współpracy sądu z zainteresowanymi. Są to przede wszystkim wzajemne prawa i obowiązki wynikające z władzy rodzicielskiej. Sprawy te nazywane są sprawami opiekuńczymi i dochodzone są w postępowaniu nieprocesowym im poświęconym (art. 568–584 KPC). Sądem opiekuńczym jest sąd rodzinny (art. 568 KPC). Szczególną regulacją jest ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 969), która znajdzie zastosowanie, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuści się czynu karalnego. 3) Ochrona rodzinnych praw majątkowych nie odbiega zasadniczo od typowych spraw cywilnych.
Ochrona karnoprawna	Ochronę tę realizują przede wszystkim przepisy rozdziału XXVI ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 ze zm.), poświęconego przestępstwom przeciwko rodzinie i opiece. Wskazać także należy na ustawę z 29.7.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1249), która zmieniła m.in. przepisy KK i KPK, wskazując je jako mające zastosowanie wobec osób stosujących przemoc w rodzinie.

Tabela 4. Środki ochrony praw rodzinnych w ujęciu szerokim

Środki ochrony praw rodzinnych w ujęciu szerokim	
1	2
Ochrona życia poczętego	Ochrona dziecka poczętego (<i>nasciturusa</i>) na gruncie prawa cywilnego przejawia się w uznaniu jego warunkowej zdolności (podmiotowości) prawnej – art. 9, art. 446¹, art. 927 § 2 KC, art. 75 KRO). Ochrona ta została proklamowana ustawą z 7.1.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. Nr 17, poz. 78 ze zm.); zob. także art. 38 Konstytucji RP.
Rejestr akt stanu cywilnego	Zasady i prowadzenie tego rejestru określa ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 709 ze zm.). Ustawa reguluje zasady i tryb rejestracji stanu cywilnego oraz dokonywania czynności z zakresu rejestracji stanu cywilnego (art. 1 PrASC). Rejestracji stanu cywilnego osób dokonuje się w rejestrze stanu cywilnego w formie aktów stanu cywilnego (art. 2 ust. 2 PrASC). Aktem stanu cywilnego jest wpis o urodzeniu, małżeństwie albo zgonie w rejestrze stanu cywilnego wraz z treścią późniejszych wpisów wpływających na treść lub ważność tego aktu (art. 2 ust. 3 PrASC). Akty stanu cywilnego stanowią wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzonych; ich niezgodność z prawdą może być udowodniona jedynie w postępowaniu sądowym (art. 3 PrASC). Unieważnienia aktu stanu cywilnego lub dołączonej do niego wzmianki dodatkowej dokonuje sąd w postępowaniu nieprocesowym na wniosek określonych podmiotów, jeżeli akt ten lub wzmianka stwierdzają zdarzenie niezgodne ze stanem faktycznym lub stwierdzono uchybienia, które zmniejszają jego moc dowodową (art. 39 ust. 1 PrASC). Rejestracja stanu cywilnego jest wykonywana przez gminy w urzędach stanu cywilnego (art. 6 ust. 1 PrASC) jako zadanie zlecone z zakresu administracji rządowej. Rejestr stanu cywilnego jest prowadzony przez ministra właściwego do spraw informatyzacji, w systemie teleinformatycznym (art. 5 ust. 1 PrASC).

1	2
Prokurator	Kompetencje prokuratora wynikają przede wszystkim z art. 3 § 1 ustawy z 28.1.2016 r. – Prawo o prokuraturze (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 66 ze zm.) – zadaniem prokuratury jest strzeżenie praworządności oraz czuwanie nad ściganiem przestępstw. Regulacja ta odnosi się także do ochrony praw rodzinnych. Ponadto art. 7 KPC – prokurator może żądać wszczęcia postępowania w każdej sprawie, jak również wziąć udział w każdym toczącym się już postępowaniu, jeżeli według jego oceny wymaga tego ochrona praworządności, praw obywateli lub interesu społecznego. W sprawach niemajątkowych z zakresu prawa rodzinnego prokurator może wytaczać powództwa tylko w wypadkach wskazanych w ustawie (prokurator nie może jedynie wszcząć postępowania o rozwód i separację, może jednak do nich wstąpić w każdym stadium postępowania).
Rzecznik Praw Obywatelskich i Rzecznik Praw Dziecka	Funkcjonowanie tych dwóch instytucji, oprócz regulacji konstytucyjnej, określają: ustawa z 15.7.1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 627 ze zm.), ustawa z 6.1.2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 141).
Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie	Zagadnienia te kompleksowo reguluje ustawa z 29.7.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1249), określając zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, zasady postępowania wobec osób dotkniętych przemocą w rodzinie, zasady postępowania osób stosujących przemoc w rodzinie. Szczególnie wskazać należy na zmiany, które wprowadzone zostały ustawą z 10.6.2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 125, poz. 842), a weszły w życie 1.8.2010 r. Wprowadzono m.in. możliwość odebrania dziecka z rodziny przez pracownika socjalnego w razie bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia dziecka i umieszczenia go u wskazanych osób lub we wskazanych placówkach z jednoczesnym zawiadomieniem sądu opiekuńczego, który musi orzec co do dalszych losów dziecka w ciągu 24 godzin (art. 12a–12d ustawy z 29.7.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie i art. 579¹ § 2 KPC); możliwość orzeczenia eksmisji członka rodziny stosującego przemoc (art. 11a); wprowadzenie do KRO art. 96¹ (osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim zakazuje się stosowania kar cielesnych).

1	2
	Od 30.11.2020 r. nastąpiła zmiana brzmienia art. 11a i obecnie w ust. 1 stanowi on, że „Jeżeli członek rodziny wspólnie zajmujący mieszkanie, swoim zachowaniem polegającym na stosowaniu przemocy w rodzinie czyni szczególnie uciążliwym wspólne zamieszkiwanie, osoba dotknięta tą przemocą może żądać, aby sąd, właściwy według przepisów ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego o postępowaniu nieprocesowym, zobowiązał go do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazał zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia”. Będą tutaj miały zatem zastosowanie art. 560²–560¹² KPC. Zob. także rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 31.3.2011 r. w sprawie procedury postępowania przy wykonywaniu czynności odebrania dziecka z rodziny w razie bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia dziecka w związku z przemocą w rodzinie (Dz.U. Nr 81, poz. 448).
Piecza zastępcza	KRO obecnie normuje ogólne zagadnienia z pogranicza pieczy zastępczej i ewentualnie nadal przysługującej rodzicom władzy rodzicielskiej. Pieczka zastępcza jest sprawowana w przypadku niemożności zapewnienia dziecku opieki i wychowania przez rodziców – art. 112³ § 1 KRO. Umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej wbrew woli rodziców wyłącznie z powodu ubóstwa nie jest dopuszczalne – art. 112³ § 2 KRO. Pieczę zastępczą organizuje powiat (art. 32 ustawy z 9.6.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 447). Obowiązek i prawo wykonywania bieżącej pieczy nad osobą dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej, jego wychowania i reprezentowania w tych sprawach, a w szczególności w dochodzeniu świadczeń alimentacyjnych przeznaczonych na zaspokojenie jego potrzeb, należą do rodziny zastępczej, prowadzącego rodzinny dom dziecka albo kierującego placówką opiekuńczo-wychowawczą, regionalną placówką opiekuńczo-terapeutyczną lub interwencyjnym ośrodkiem preadopcyjnym. Natomiast obowiązek i prawo wykonywania bieżącej pieczy nad dzieckiem pozbawionym opieki i wychowania rodziców umieszczonym w zakładzie opiekuńczo-leczniczym, zakładzie pielęgnacyjno-opiekuńczym lub w zakładzie

1	2
	rehabilitacji leczniczej należą do kierującego takim zakładem. Pozostałe obowiązki i prawa wynikające z władzy rodzicielskiej należą do rodziców dziecka (art. 112¹ § 1 KRO). Sąd opiekuńczy może jednak postanowić inaczej (art. 112¹ § 2 KRO). Organizację, funkcjonowanie oraz finansowanie rodzin zastępczych, rodzinnych domów dziecka, placówek opiekuńczo-wychowawczych, regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych i interwencyjnych ośrodków preadopcyjnych oraz zasady określające kryteria wiekowe dzieci umieszczanych w tych placówkach i ośrodkach regulują przepisy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (art. 112² KRO). Kodeks odsyła więc do przepisów pozakodeksowych.
	Wyróżnić można zatem następujące formy pieczy zastępczej (art. 34 WspRU): Rodzinna piecza zastępcza: – rodzina zastępcza (spokrewniona, niezawodowa, zawodowa), – rodzinny dom dziecka. Rodziny zastępcze oraz rodzinne domy dziecka mogą być wspierane przez rodziny pomocowe (art. 39 ust. 2 WspRU). Instytucjonalna piecza zastępcza: – placówka opiekuńczo-wychowawcza, – regionalna placówka opiekuńczo-terapeutyczna, – interwencyjny ośrodek preadopcyjny.

III. Sąd rodzinny i zakres jego kompetencji

Zgodnie z art. 12, 16 i 18 ustawy z 27.7.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 2072 ze zm.) w **sądach**: rejonowym, okręgowym i apelacyjnym rozpoznawane są **sprawy rodzinne (zasadniczo są one rozpoznawane przez wydziały cywilne)**. Artykuł 12 § 1 pkt 3 do kompetencji mogącego zostać fakultatywnie utworzonego **wydziału rodzinnego i nieletnich sądu rejonowego (sądu rodzinnego)** przekazuje **sprawy**: z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, dotyczące demoralizacji i czynów karalnych nieletnich, dotyczące leczenia osób uzależnionych od alkoholu oraz od środków odurzających i psychotropowych, należące do sądu opiekuńczego na podstawie odrębnych ustaw.